

**OS INDIVIDUOS DO GREMIO DE MAR DA VILA DE PONTEDEUME
CONTRA O CONCELLO DA VILA, NO ANO DE 1803.
(AUTO ORDINARIO SOBRE O USO E POSESIÓN DO RETABLO,
CAPELA E CONFRARÍA DA SANTÍSIMA TRINDADE DE PONTEDEUME)**

Manuela Santalla López

RESUMO: No século XVIII apróbase a matrícula de mar como unha medida imprescindible para ofrecer unha tripulación con coñecementos mariñeiros aos buques de guerra e mercantes. Unha das actividades levadas ao cabo polo gremio de mar, é dicir, os mariñeiros da vila de Pontedeume foi a pesca do reo con destino ás mesas reais de Carlos III. Mariñeiros que se consideran dende tempo inmemorial cunha serie de prerrogativas na capela da Trindade, situada na igrexa parroquial de Santiago, edificada segundo a obra pía de Alonso Mancebo no século XVI, polo que entabooaran cos patróns da mesma un longo preito en 1803 en demanda de non modificar a antiga imaxe da Trindade.

PALABRAS CLAVE: gremios de mareantes, matrícula de mar, mariñeiros, confrarías relixiosas, igrexa de Santiago de Pontedeume.

No século XVIII, cando se decide a reorganización da armada, a monarquía borbónica atópase coa falta de homes, é dicir, mariñeiros cos que tripular os seus navíos. No mundo occidental a mellor escola de formación de mariños de guerra era a mariña mercante, e a mariña mercante española era pequena de abondo por diversos motivos: a forte carga fiscal que soportaban tódalas actividades pesqueiras, o comercio marítimo, a piratería berberisca no Mediterráneo (que elevaba o custo dos fretes, o que os facía pouco rendibles), e por último, que os mariñeiros estaban indefensos ante os recrutadores do exército; causas que non fomentaban un gran número de mariñeiros adicados ás actividades pesqueiras.

Ante esta situación, na primeira metade do século XVIII, téntase por parte das autoridades estatais crear unha reserva de xente de mar e artesáns relacionados coa construción naval a cambio de favorecer aos inscritos nas parroquias marítimas ou tamén chamados "matriculados do mar" un foro especial, que consistía en estar exentos das cargas municipais e de quintas para o exército. Este foro especial consistía na concesión en réxime de monopolio das actividades pesqueiras e da navegación de cabotaxe ou de altura. Será o intendente xeral de mariña, Patiño, quen en 1729 difunda por toda a península un regulamento que a Deputación de Guipúscoa tiña dende o ano de 1718, e que entre outras cousas limitaba o exercicio dos oficios da mar aos inscritos nos libros das confrarías de mareantes.

Sobre esta base uns anos máis tarde o marqués da Ensenada redactará en 1737 unha serie de decretos e edictos que durante o século organizan a matrícula de mar e os mariñeiros inscritos nas confrarías de mareantes.

De entre os matriculados útiles (nos primeiros anos podían tamén inscribirse voluntariamente persoas “honradas” do interior) escollíase, por quendas, aos tripulantes dos barcos de guerra, que tras unha ou dúas campañas anuais eran licenciados. Isto era en teoría, porque en realidade nin se respectan as quendas de chamamentos, nin se licenciaban ao seu tempo os mariñeiros obrigados a embarcar.

Recibían na maior parte dos casos estes mariñeiros un trato vexatorio nos buques, e sobre todo, non existía ningún tipo de axuda económica-social ou estímulo para que estes mariñeiros, unha vez licenciados tras anos de servicios na real armada, puidesen subsistir no seu gremio. De aí que a matrícula de mar fose moi impopular entre os habitantes próximos á costa, e durante o século XVIII e parte do XIX os habitantes marítimos foxen cara ao interior, escapando dos axentes recrutadores da matrícula de mar.

Historicamente, a produción industrial na Europa do Antigo Réxime atopábase articulada en unidades artesanais, cunha escasa diferenciación entre capital e traballo, sendo a súa mellor expresión as corporacións gremiais. Estas, eran asociacións profesionais que non aparecen con tódalas súas características ata o século XIV, pero que teñen a súas raíces nas confrarías baixomedievais e chegan a acadar a súa plenitude nos séculos XVI e XVII. O termo confraría engloba unha grande variedade de agrupacións, segundo os fins perseguidos, nunha tradición que mestura o sagrado co profano. Así son asociacións de segresos unidos por unha fraternidade voluntaria, baseada nunha mutualidade espiritual que apareceron en Europa dende os primeiros tempos da Igrexa.

Pódense distinguir diversos tipos de confrarías: as de pura devoción, as confrarías que se ocupan da xestión de institucións caritativas ou da atención de grupos marxinais, confrarías con asistencia material e espiritual entre os seus membros, con similitudes ás irmandades de socorro, confrarías gremiais, confrarías de labradores, de gandeiros, de mareantes, etc.

Constitúen unhas agrupacións moi particularizadas, estruturadas vertical ou horizontalmente, que se autogobernan en boa medida. A súas ordenanzas prescriben as condicións de admisión, as formas de goberno e a elección dos cargos, as normas de policía interna, etc. Todas elas posúen un patrimonio procedente das cotizacións dos seus membros e da renda dos seus bens. Establecidas en igrexas, ermidas, mosteiros, oratorios públicos, etc.; a súa existencia lévase a cabo practicamente á marxe das institucións civís.

Dende as Cortes de Toledo de 1454, era obrigatorio que tódalas confrarías tivesen aprobación real. Será o rei Carlos III (1759-1788) quen pretenda unha reforma en profundidade das confrarías, consideradas antieconómicas e contrarias ao espírito da Ilustración. Así as confrarías gre-

miais foron suprimidas, ao igual que as que non tiñan aprobación do Consello de Castela, permitindo só a existencia das confrarías para causas pías e espirituais. Coa desamortización de Carlos IV, a finais do século XVIII, as bases económicas das confrarías perigaron e inician o seu período de declive.

O modelo de *"previsión social"* propugnado polos Ilustrados na segunda metade do século XVIII serán os montepíos, aínda que as confrarías non desapareceron. Os montepíos son entidades que daban resposta ao espírito secularizador da época, partidario do concepto de beneficencia ou fraternidade, e critican o gastos relixiosos *"superfluos"*. Os montepíos maioritariamente son de carácter profesional, é dicir, individuos que teñen a mesma profesión e que procuran a formación dun fondo económico conxunto a través dos descontos de xornais dos seus asociados, para o auxilio destes, nos casos de vellez, enfermidade ou ben para pensionar as viúvas ou orfos.

Maioritariamente tiñan carácter oficial, como o montepío militar, o montepío da *"Maestranza"* de Ferrol (que agrupaba os diversos gremios da construción naval no estaleiro e arsenal ferrolán durante o século XVIII), e o montepío de pescadores, establecido en Galicia a finais do século XVIII, que pronto fracasou ao non contar cun sistema de previsión económico-social axeitado á realidade galega do momento.

No século XVIII, o gremio de mareantes de Pontedeume tiñan en exclusividade a pesca do apreciado reo no río Eume (ao ser un peixe que mestura sabores de mar e río) cunha cor moi exquisita. Este peixe de Pontedeume era o preferido polo rei Carlos III e chegaba á mesa real en Madrid tras unha viaxe de tres xornadas.

De gran parte do río Eume era dono e señor *"no espiritual e no temporal"*, o prior da Real Colexiata de S. Xoán de Caaveiro (o resto do río pertencía ao conde Lemos), con dereitos dende tempos de Afonso VII, confirmados polos Reis Católicos en 1480, e tiña atribucións para *"celar el tiempo en que se podía redar en los distintos pozos del Río, con la obligación de establecer veda, hasta que manteniéndose en sus pastos, en libertad, se críen y tomen cuerpo y substancia"*. Así mesmo tiña que subministrar as *"cuerdas y chorrillos"* para compoñer as redes. A pesca do reo e o seu envío (ésta levada ao cabo maioritariamente por maragatos), adoitaba comezar en xullo, cando Carlos III se atopaba no pazo da Granxa en Segovia, e duraba ata setembro, porque se atopaban en boa salgadura.

Normalmente realizábase unha remesa semanal á Corte, e cada animal de transporte cargaba dous ou tres banastras, de 8 a 15 reos en total. Envíanse en fresco, con limóns cortados á metade ou ben en escabeche, xa que o rei Carlos III pedía que os *"escabechados fosen con el cuidado que se requiere"*.

Aínda que os dereitos de pesca do mosteiro de Caaveiro estaban historicamente probados, foron motivo de frecuentes disputas e non servían cando *"el uso y aprovechamiento de la pesca"*

fuera en los días que se hace para su Majestad", se ben os mariñeiros que pescaban para o rei tiñan que comunicarllo ao prior "para que no ponga embarazo, mientras comienza la pesca para las mesas reales y que así no puedan hacerlo otros".

Durante estes anos son frecuentes as queixas do prior de Caaveiro ante o intendente de mariña en Ferrol, xa que ante os tres ou catro mariñeiros designados por el, en colaboración "*con otros tantos naturales de la comarca, escogidos para auxiliarle, detraian buen número de reos para hacer regalos o venderlos, con fraude para el Real Servicio y Monasterio*".

Este gremio do mar de Pontedeume, na segunda metade do século XVIII, participaba dalgunha das prerrogativas que contempla a obra pía de Alonso Mancebo, que foi establecida en Pontedeume no ano de 1557 (*1557 años, 7 días de mes de marzo del año del Nacimiento de Nuestro Señor Jesucristo*) e manterá a súa vixencia ata o ano de 1852. Segundo o testamento outorgado por Alonso Mancebo nese ano, destaca ser veciño, comerciante e rexedor da vila, que el como a súa muller, Catalina Manceba, edificaron dentro da igrexa de Santiago a capela da Trindade, coa finalidade de ser sepultados na mesma. Así mesmo dispón das ofrendas, misas, dádivas á igrexa parroquial, que "*el y su mujer, quiero y es mi voluntad que en ella haya ordinariamente para siempre cuatro capellanes de buena vida, los cuales sean tomados y elegidos por mis cumplidores y que cada uno sea obligado a decir misa en dicha capilla cada semana, seis misas, una el lunes por las ánimas del Purgatorio, el martes que sea por el espíritu santo, igual que el miércoles y jueves, el viernes por pasión y el sábado misa cantada de Nuestra Señora, y que en cada misa digan responso sobre mi sepultura y la de dicha mi mujer y de mi madre, y que para todas las dichas misas se use de cera y vino, lo que fuese menester...*". Nomeara Alonso Mancebo no século XVI, data de creación da súa obra pía, como patróns, o alcalde rexedor da vila e o prior do mosteiro de Nosa Señora da Gracia, da orde de Sto. Agostiño, extramuros da vila.

Durante o longo período de vixencia da obra pía non existe constancia que se fixese algún tipo de mellora ou reforma na capela da Trindade, polo que, tres séculos máis tarde, o aspecto desta está moi envellecido, as pinturas perderon a súa cor e as madeiras están rilladas. Isto levará aos albadeas da obra pía de Mancebo, ó rexedor municipal e ó prior do mosteiro, a encargar unha nova capela, que unha vez realizada provocará as protestas dos mariñeiros de Pontedeume, que a través do seu gremio de mareantes protestan enerxicamente, primeiro por non consultárselles sobre nova obra da capela da Trindade e en segundo lugar, por non adaptarse á forma antiga que ésta tiña. Este conflito desemboca no preito que o gremio de mar entaboa na Real Audiencia de Galicia, contra os albadeas da obra pía de Alonso Mancebo. Isto dará lugar a unha voluminosa causa que se inicia o 26 de outubro de 1803, na que o gremio de mareantes ou matrícula de mar, formada por 26 mariñeiros en activo¹ (e igualmente citan os ausente e inválidos), designa como representante a

1. Mariñeiros activos matriculados no porto de Pontedeume en 1803, serían: Manuel Estrella, Antonio de Irijoa, Antonio Patiño, Manuel García, Antonio Villar, Roque Vázquez, Ignacio Patiño, Juan Díaz, Bernardo de Bales, Juan das Galleiras, Francisco Salgado, Baltasar Carrille, Josef Rodríguez Armesto, Andrés Vázquez, Pablo Vázquez, Rosendo de Viñas, Agustín da Fonte, Bernardo Amor, Pedro Amor, Josef del Río, Josef Lourido, Antonio Vázquez, Josef Alonso, Pedro de Anca, Josef Meirás.

Manuel Estrella, para que recorra ante a Real Audiencia, segundo eles pola afronta recibida polos patróns da confraría da Santísima Trindade, o alcalde maior da vila de Ponedume e o prior do convento de Sto. Agostiño, coa acusación de modificar o uso e posesión do retablo, capela e confraría da Santísima Trindade.

Na defensa da súa posición argumentan que este gremio do mar e a súa confraría ten como advocación a Santísima Trindade dende tempo inmemorial, co dominio da capela e retablo, que se atopan na igrexa parroquial de Santiago da vila, e que é a terceira entrando a man dereita. Destaca por ter colocada nunha furna prominente a imaxe que significa aquel misterio, sendo a única que serve para as funcións e procesión públicas, pagándose anualmente 44 reais de vellón ao citado gremio pola obra pía fundada por Alonso Mancebo, en na súa regalía se atopan os outorgantes e o gremio de mareantes, sen máis leve contradicción ata agora de se ver *"na impensada novedad de que de orden de los patronos, se mando contruir un nuevo retablo que se esta colocando en dicha capilla, sin incluir la urna con la referida imagen y adornándolas con otras diferentes queriendo por este medio oscurecer el derecho y regalía del gremio (de mar), perturbándole en la inalterable posesión de mantener dicha capilla y altar la urna con la mencionada imagen de que se sirve su cofradia. Y aunque buenamente se solicto de los regidores desistiesen de su intento y de lo contrario que usaría de sus recursos, no hubo forma (que) quisiesen condescender en ello. Por tanto, a fin de dar la conducente querella de fuerza y entablar los más recursos competentes que con vengan al derecho y regalía del gremio, otorgando todo su poder a Manuel Éstrella (...), hasta conseguir se vuelvan las cosas a su antiguo estado..."*. Solicitando unha refoma do novo retablo, *"al no colocarse dicha urna ni dejado sitio para ello"*, tal como mostraba a vella capela da Trindade.

Entre as diversas testemuñas que aparecen na causa, destaca Andrés de Punin y Bueno, veciño de Ponedume, maior de 70 anos, declarando que dende a súa infancia e recordo, por pais e avós, a obra pía de Alonso Mancebo está na nomeada confraría de Santísima Trindade, sen que poida dicir se son donos ou non do retablo e da capela sita na igrexa parroquial o gremio de mar ou se tal dominio corresponde aos patróns rexedores delas. Que si constata que este gremio de matriculados do mar sempre estiveron na posesión de conservar o altar ou retablo da mesma capela nunha furna coa imaxe que representaba.

Outra declaración importante é a da testemuña Pedro Ambrosio del Río, medico titular de Ponedume, de 43 anos, que declara que cando foi rexedor da vila estivo presente no repartimento da esmorgas anuais que fan os rexedores e prior do convento de Sto. Agostiño, que é certo que o testamento de Alonso Mancebo expresa haber edificado ás súas expensas a capela da Trindade, ademais doutras actividades pertencentes ao culto divino, varias esmorgas anuais a distintos santuarios e confrarías, entre elas, a da Trindade e a de Veracruz.

Que non ten dúbida que os referidos patróns manteñen o dominio do fundador, como o de ser posuidores da capela, retablo e imaxes, e que nelas os capeláns cumprimentaron sempre as

misas que a fundación prevé. Que nela e no seu altar cumprimentaron, e cumprimentan sempre os capeláns, as misas e mais actos relixiosos que a fundación prevé, sempre co consentimento do gremio do mar, *"sin que en éllo en jamás le hubiesen puesto la menor contradicion, ni en otra capi-lla y altar tuviesen el menor dominio ni aún, en el hiciesen los de dicho gremio de mar ninguna función a la imagen de la Trinidad, reduciéndose todas las gestiones que vio practicar con dicha imagen a llevarla en las procesiones y colocarla en el altar maior el día de su función, por con-sentimiento de los regidores y patronos que la franquearían a cualquier vecino si se la pidiesen"*.

Igualmente destaca o médico da vila que nunca se realizan enterramentos na capela da Trindade sen permiso dos testamenteiros, sen que para isto sexa preciso o consentimento do gremio do mar, que nisto, como no demais, non teñen *"la menor intervención"*. Unicamente o día da Trindade en que o gremio de mar realiza a súa función, lévana ao cabo no altar maior da igrexa parroquial, como o fan as demais confrarías que non teñen altar propio. E rematará a súa longa intervención destacando o médico Pedro Ambrosio del Río que o altar da Trindade estaba moi vello e deteriorado, polo que os patróns da obra pía pediron a un arquitecto de Ferrol unha nova fábrica, que consta das imaxes da Candelaria no centro e o da Trindade na parte superior. Que *"como deja dicho las cofradías que tienen altar propio celebran sus funciones en el, como lo executan la de las Nieves que sirven los clérigos y la de Dolores, sin que las hagan los más que no las tienen"* (capela propia).

Estas declaracións do médico da vila de Pontedeume distinguindo as confrarías que teñen altar propio das confrarías que nono teñen como sería o caso do gremio de mareantes (a non ser citados no testamento-fundación de Alonso Mancebo do ano de 1557), pondría fin a este auto ordinario.

A resolución deste longo preito, con data de 13 de xullo de 1804, é que o gremio de mar de Pontedeume non debe perturbar os patróns da obra pía de Alonso Mancebo, na nova fábrica da capela da Trindade, polo que non poderá o gremio de mar introducir modificacións no novo retablo da capela da Trindade (coa esixencia de que a nova capela debía contar coa furna que a vella capela tiña), ao ser os patróns da confraría da Santísima Trindade, o alcalde maior da vila e o prior do convento de S. Agostiño os patróns da mesma.

BIBLIOGRAFÍA

ARQUIVO DO REINO DE GALICIA. Real Audiencia. Los individuos del gremio de mar de la billa de Pontedeume y Manuel Éstrella y consortes, con el Ayuntamiento de Pontedeume. Auto ordinario sobre el uso y posesión del retablo, capilla y cofradía de la Santísima Trinidad de Pontedeume. Año de 1803. Escribanía de Pillado. Signatura: 12324/18.

SANTALLA LÓPEZ, Manuela, 1997, "Os gremios da construción naval no Ferrol do século XVIII", *III Encontro de Embarcacións Tradicionais*. O Grove.

Los Individuos del Gremio de
Mar de la Villa de Ponedume,
Dn. Manuel Estralla y q. lta

Con
El Ayuntamiento de la misma Villa
Dn. Pedro Ordinario

ARGENTINA REGIONAL
SECRETARIA
12324
18

S. J. Sillado B.